

Реферат на тему: "Повість Стругацьких "Важко бути богом" як антиутопія"

Брати (Аркадій і Борис) Стругацькі

Повість Стругацьких

"Важко бути богом" як антиутопія

Творчість російських фантастів Аркадія і Бориса Стругацьких не належить до розважальної літератури і "легкого" читива. Стругацькі продовжують і розвивають ту лінію наукової фантастики, котру визначають як фантастику соціальну, що була започаткована Гербертом Уеллсом ("Війна світів", "Звільнений світ", "Самодержавство містера Паргема" та інші). Одним з великих завоювань реалістичної літератури Нового часу є її критична позиція у ставленні до сучасного суспільства. Ця позиція властива і творчості Уеллса: він виявляв небезпечні тенденції у розвитку людської цивілізації (війна як звичне і "нормальне" явище; використання досягнень науки для поневолення людини; тенденції фашизації в країнах "культурної Європи"; духовна деградація людини). Фантастика Уеллса — реалістична, бо вона в умовній формі розкриває реальні соціальні суперечності і загрози у розвитку суспільства, втрату ним гуманістичної орієнтації; страх перед невідомістю похмурого майбутнього, наступ котрого ще вчора був підготовлений "людиною нерозумною". Проблема соціальної нерозумності і конфлікт з нею самотніх носіїв розуму — головний у його творчості. Саме цей конфлікт на першому плані і в повісті Стругацьких "Важко бути богом".

Подальший розвиток соціальної фантастики у творчості К. Чапека ("Рур", "Біла хвороба", "Мати"), О. Хакслі ("Новий прекрасний світ", "Мавпа і сутність", "Острів"), І. Єфремова, ("Туманність Андромеди", "Час Бика"), С. Лема ("Повернення з зірок", "Футорологічний конгрес"), Р.-Д. Бредбері ("451 по Фаренгейту", "Марсіанські хроніки"), Р. Мерля ("Мадрапур") та інших фантастів ХХ ст.

Існує багато визначень сутності наукової фантастики: "галузь художньої літератури", "вид художньої фантастики", "художнє прогнозування майбутнього" і т.д. І треба погодитися з тим, що головний спосіб творення фантастичного світу — так званий "мисленний експеримент". У його основі — якесь припущення, котре і виступає причиною дії фантастичного твору: "а що було б далі, якби ... сталося таке". Основою сюжету у цьому разі стають незвичайні соціальні, наукові, етичні наслідки цієї причини. "Науковість" наукової фантастики у тому, що ця фантастична причина — вірогідна, можлива, не суперечить досягнутому рівню знань, висновкам сучасної науки, а значить — і логіці мислення. Але логіка фантастичного твору — парадоксальна, вона різко розходиться з "правильною логікою" так званого здорового глузу — прямолінійного і поверхового мислення самовпевненого обивателя, який "все знає".

Головне "надзавдання" соціальної фантастики — винести на "поверхню" свідомості

масового читача суспільні наслідки не тільки нових можливостей прогресу, але й загроз і небезпек, які несуть людству непередбачувані і передбачувані тенденції розвитку суспільства і відкриття сучасної науки. Наслідки — несподіванні, особливо у розкритті надскладних, а тому суперечливих і парадоксальних шляхів розвитку суспільства. Соціальна фантастика формує здатність до нестандартного і "глибинного" мислення — вміння бачити приховані наслідки (часто руйнівні) тих чи інших суспільних подій. Нерідко вони, ці події, — свого роду обманна піна, збурення "поверхні", котра до часу приховує глибинну течію магістрального потоку життя, поки що не побаченого і не усвідомленого людським загалом. Талановита фантастика у своїх найвищих взірцях — це справжня "велика література", а не розважальне читиво для диванного відпочинку. Така література вимагає неабиякої напруги пізнавальних зусиль читача, неприземленої уяви, здатності відмовитися від порушених стереотипів. "Велика фантастика" розковує розум читача, поневолений буденною рутинною життя, що немилосердно руйнує духовні сили опору людини.

Головний жанр соціальної фантастики сьогодні — антиутопія (роман, повість, оповідання, драма), пафосом якого є застереження, попередження про ті соціальні небезпеки, котрі становлять загрозу для існування суспільства. Події, про які йде мова, будуть розвиватися саме так, як показано їх у творі-антиутопії.

Повість Стругацьких "Важко бути богом" (1964) повністю відповідає змістовним жанровим ознакам антиутопії. Образний світ письменників парадоксальний у своїй актуальності: складається враження, що багато чого в соціальних процесах Східної Європи 80-90-х років, проблеми нашого сьогодення давно були передбачені і зрозумілі проникливим реалістам. І хай нас не бентежить термін "реалізм" стосовно фантастичних творів: фантастика не суперечить реалізмові, головний принцип котрого — соціальність, аналіз явищ життя (в тому числі і психології людини) з соціальної точки зору. Але правда життя не тотожна реалізмові, а тому її різнобічну сутність можуть розкрити автори різних літературних напрямів. Згадаємо "Острів доктора Моро" Г.Уеллса, "Острів пінгвінів" А.Франса, "Залізну п'яту" Д.Лондона, "Війну з саламандрами" К.Чапека, "Замок" Ф.Кафки, "Чевенгур" А.Платонова, "Ми" Є.Замятіна. Саме у цих творах з вражаючою силою були передбачені головні тенденції розвитку світової історії ХХ століття.

Кращі твори Стругацьких — "Спроба до втечі" (1962), "Важко бути богом" (1964), "Друге нашестя марсіан" (1967), "Пікнік на узбіччі" (1972), "За мільярд років до кінця світу" (1977), "Жук у мурашнику" (1980), "Хвилі гасять вітер" (1986), "Обтяжені злом" (1988), "Місто приречене" (1989). Усі вони — помітні явища у літературному процесі 60-80 років. Їх вирізняє інтелектуалізм, єдність трагічного і гумористичного, "піднесений побутовізм". І, нарешті, — рідкісні властивості таланту — вміння гіпотетичному надати рис реальності, збагнути психологію людини майбутнього. Все це робить творчість Стругацьких особливо привабливою для мислячого читача.

Повість — антиутопія "Важко бути богом" — твір реалістичний, бо змістовне ядро її творчого методу — соціальний аналіз причин і наслідків історичного парадоксу — так

званого "зигзагу історії": зловісна тінь майбутнього невідворотно насувається з минулого (майбутнє — фашизм XX століття у виродженому симбіозі з примітивним і кривавим феодализмом минулого). В основі сюжету повісті — фінал експедиції землян, співробітників. Інституту експериментальної історії на далеку планету, в соціальному устрої котрої загрозливо переплелися ранній феодализм і фашизм, відомий нам із земної історії XX століття.

Проблема соціальної нерозумності і безумства на черговому повороті історичного процесу — головна у цьому творі.

Головний герой повісті — земний учений — історик Румата Есторський разом з тим і чудовий актор, котрий уже шість років тому з метою конспірації ввійшов у роль місцевого задерикуватого і спесивого аристократа, забіяки і дуелянта, шляхетного придворного у королівській столиці Арканарі. "Фат и прожигатель жизни, любимец дам и запуганных преследованиями ученых", — так іронічно і серйозно характеризує героя один з літературних критиків. У суспільстві королівства Арканарського — однієї з держав далекої планети — ситуація тотального занепаду і деградації. Румата Есторський, людина майбутнього, потрапляє в історичне минуле, бачить неймовірні страждання переважної більшості населення держави. Цілком зрозумілим є його людський порив — змінити становище народу на краще. Але втрутитися — значить принести людям ще більші страждання. Трагічна дилема безвиході: суспільство ще "не доросло" до того, щоб зрозуміти своє становище і звільнити себе від страждань власними силами. Допомога "збоку" — передчасна, бо суспільство саме повинно вистраждати свою свободу, свій суспільний утрій і майбутнє. І ця історична необхідність страждань як хресний шлях олюднення — найбільша мука гуманіста Румати. Інструкція організаторів експедиції вимагає від її учасників: уся земна могутність, у тому числі і зброя, буде при вас: "Але пускати його в дію вам не дозволяється ні при яких обставинах. Ви мене зрозуміли?". Але збурена совість Румати штовхає його на рішучі дії, бо він не може байдуже дивитися на біль і муку людей. Але могутній розум владно йому диктує: зупинися, бо такий стан суспільства на даному етапі його розвитку — історично необхідний. Сама думка про таку "необхідність" для нього — нестерпно палюча. І перемогла совість, але вона призвела до поразки: такий ось діалектичний парадокс трагічності героя.

Його "неземний розум", вражаюче вміння володіти зброєю, гуманізм і вища інтелігентність людини, яка прийшла з майбутнього, викликають до нього підозру, і не тільки найбільш проникливих. Тут щось не так — ось-ось збагнуть ті, з ким стикається Румата. А дехто так і говорить, що він — не людина, а один з богів, який видає себе (надзвичайно вміло!) за людину. Він допомагає книжнику Кіуну, котрий рятується втечею із страхітливої столиці. Шляхетний дон Румата занадто добрий для жорстокого світу, в якому майстер катування Реба є вищим авторитетом, бо це сатана у подобі людини. Мордаті штурмовики ("сірі сотні"), що хлебчуть низькопробний самогон, з сокирами чи палицями в руках, "всім серцем віддані сірому слову і сірій справі". Неймовірно тяжко дивитися на світ пануючого зла і не втручатися у його справи, як

бог світозарних висот, Румата не може, але і провалити експеримент, загубити експедицію також не може. Тупикова, точніше, трагічна ситуація непереборної безвиході. У хвилину душевної слабкості Румата з гіркотою роздумує: "Значить, так і треба, — думав він, — значить, інакше просто неможливо! Там, де вищою честю вважається бути "звичайним донищиком у таверні "Сіра радість". Але і роздуми розумника Кіуна про мораль у суспільстві нагадують обтяжливі роздуми Румати. І в цьому надія. Правда, не все так просто. Стихійні бунтівники типу Арати Горбатого на терор відповідають терором. І розмотується безкінечний ланцюг насильства, самопожирання суспільства. І навіть дон (чи бог) Румата поки що не може зупинити цей кривавий колообіг. Дійсно важко бути богом, якщо ти — людина, до того ж з доброю душею.

По всій країні "гримлять кованими чобітьми приземкуваті червонопикі хлопці в сірих сорочках, з важкими сокирами на правому плечі. І припишкли зацьковані грамотії, "оголошені поза законом за те, що вони вміють і хочуть лікувати і вчити свій замучений хворобами і погрузлий у неучтві народ". Один з них, батечко Кабані, "винахідник корисних речей", розповідає Руматі, що винаходи використовуються у королівстві Арканарському проти людей. До того ж він першим відкрив процес виготовлення самогону і побудував спиртогонний апарат. Такі ось трагікокомічні парадокси наукового прогресу. Виявляється, що так званий П'яний Барліг батечка Кабані є однією з добре замаскованих баз земних пришельців.

Дон Кондор — суддя у сусідній торговій республіці Соан, він же і керівник земної експедиції, прибував у Барліг батечка Кабані для зустрічі з Руматою. Стривожений Румата повідомляє, що "становище в Арканарі виходить за межі базисної теорії", бо кат дон Реба "свідомо нацьковує на вчених всю сірість у королівстві. Все, що хоч трохи піднімається над середнім і сірим рівнем, опиняється під загрозою". В атмосфері страху не тільки місцеві вчені, але й сам Румата. У крамничці цінителя високої поезії батечка Гаука Румата обговорює достоїнство віршів місцевого поета і читає монолог "Бути чи не бути" з "Гамлета" В.Шекспіра у власному перекладі аруканською (місцевою) мовою. Захоплений Гаук питає Румату, кому належать вірші вражаючої сили. Розвідник — історик, хоробрий Румата змушений був сказати, що вірші його власні. Безслідно зник видатний медик доктор Будах — "прекрасний і справжній інтелігент, переконаний гуманіст і безсрібник: все його майно — мішок з книгами. Так кому ж ти міг знадобитись, докторе Будаху, у присмерковій країні неучтва". Румата рятує кращих учених країни: книжника Кіуна, космографа Тарра, історика Наніна, розшукує медика Будаха і, заради їх порятунку, наносить візит головному "ловцю розумників" — вождю злочинних сил — Вазі Колесу (від "колесування"), цьому "озлобленому павуку", котрого не завадило б "виловити і вивезти на Землю" у якості страхітливого експоната. Прокуратор Патріотичної школи, високовчений" отець Кіц, є садистом-вбивцею і разом з тим приймає чернецький постриг. Він викладає Руматі основи державної іделогії королівства Арканарського: "Розумні нам — без надобності. Надобні — вірні. Установлення прості, їх всього три: сліпа віра в безгрішність законів, безсловесний

отим послух, а також безсонне спостереження кожного за всіма", "Сіра бойова худобина" — всюдисуща, це свого роду щуролюди, котрим невідома жалість, проблиск думки. Повинні пройти віки, перш ніж люди тут усвідомлять, хто вони, якими їм належить бути. Але навіть у Румати — "бога" кінчиться терпіння віками дивитись і дивитись на всю цю мерзоту, не втручаючись, заради чистоти експеременту. Трагічна іронія Румати спрямована на своїх сподвижників: "Залишимося гуманними, всіх простимо і будемо спокійні, як боги. Хай оті ріжуть і оскверняють, ми ж будемо спокійні, як боги. Богам спішити нікуди, у них попереду — вічність". А в цей час підозрілих книжників "саджають на кіл, король, як годиться, — великий і світлий, а дон Реба — безмежно розумний і завжди — на сторожі!."

Що ж далі? Обмежитися комічно дрібними реформами? Наприклад, увести в побут нижню білизну? Але "природним чином" це можна було зробити тільки через жінок, а Румата і в цьому відрізнявся неможливою для розвідника розбірливістю: "Румата тримався тільки на марнославстві цих дурнуватих і до відрази розпусних бабів, але проблема нижньої білизни залишалась відкритою". Правда на реформаторському видноколі є й деякі скромні успіхи: "На першому ж балу Румата витяг із-за вилоги рукава вишукану мережану хустинку і промокнув нею губи. На наступному балу бойові гвардійці вже витирали спітнілі обличчя великими і малими шматками матерії різних кольорів". Як мало все ж таки треба, щоб навіть дон Румату (він же людина, врешті-решт) вивести з рівноваги: у Румати витягли гаманець з грішми, а ті, хто це зробив або бачив, витріщалися на нього і втішалися. І не грошей жаль Руматі (він їх має вдосталь), а неможливо для "благородного дон" перенести підлоту: "Співробітнику Інституту було на це наплювати, але благородний дон Румата Есторський осатанів. На секунду він втратив контроль над собою". Думаючи про свою "занадто людську" істоту, Румата приходить до висновку: "Я ж їх ледве що не зарубав... Ось так бог! Озвірів ... Я ж все-таки людина, і все тваринне мені не чуже... А головне — це відчуття наповзаючої тіні. Незрозуміло, чия, незрозуміло, звідки, але вона наповзає і наповзає абсолютно невідворотно. І ця невідворотність відчувалась у всьому". А тим часом король підписує "жахливі накази, що прирікають на мученицьку смерть найчесніших і безкорисливих людей". Румата загостреною інтуїцією відчуває, що в королівстві "визрівав страхітливий гнійник, і прориву цього гнійника треба було чекати не сьогодні — завтра". Натовпи збуджених людей на вулицях, розтерзаний штурмовиками поет отець Гаук...

Румата говорить керівнику експедиції дону Кондору про нестерпність свого становища: "Мені не подобається, що ми зв'язали себе... самою постановкою проблеми... Тому що у моїх умовах це науково обгрунтоване лихо... мені дуже важко тримати себе в руках". Дон Кондор заперечує Руматі, нагадуючи, що всі вони прибули сюди "для того, щоб допомагати цьому людству, а не для того, щоб втамувати свій справедливий гнів". Так, гнів небезпечний тим, що він часто виходить з берегів, але нікуди не дінешся від того, що цей гнів справедливий. У суперечці Кондора і Румати відстоюються різні позиції. Для Кондора — невтручання у хід історії суспільства Арканарського королівства, а з точки зору Румати, — будь-яка теорія — не саме життя,

а лише чергова спроба зрозуміти поки що невідомі закони життя. І в головному справедливості — на боці Румати, бо він бачить головне — надлишок соціального зла у королівстві Арканарському, цього зла — більше, ніж "необхідно" як з точки зору "базисної теорії", так і для виживання самих носіїв зла. І найстрашніше те, що не видно меж росту зла, немає реальних стримуючих його факторів чи обмежувачів. Румата з гіркотою роздумує: "Один я на всій планеті бачу страшну тінь, що наповзає на країну, але якраз я не можу зрозуміти, чия це тінь і нащо вона".

Якщо для Кондора "найстрашніше — ввійти в роль", то для Румати постійна загроза — вийти з ролі "благородного дона" і "розрядити ненависть". Але це — недозволена розкіш, бо в минулому вже були приклади справедливого, але передчасного нетерпіння. Всі вони закінчувалися поразкою... Де ж вихід? Пустити в хід зброю проти "сірої наволочі"? "Потім неминуче. Кривавий хаос у країні... І скам'яніле лице того, хто буде посланий з Землі тобі на зміну і знайде країну обезлюділу, залиту кров'ю, що догоряє пожежами, в якій все прийдеться починати спочатку". А люди? Як знайти шлях до них, бо "їх ще неможливо навчити, об'єднати, спрямувати, врятувати від самих себе". І те, що тисячі "благородних людей фатально приречені, викликало в грудях льодовий холод і відчуття власної підлоти".

Румата роздумує над помилками землян у їх концепції історичного процесу, де, на його думку, не враховується конкретика буднів повсякденності, котра формує психіку людини: "Вважаємо ми, що завжди будемо зберігати ясні уявлення про добро і зло, про ворога і друзів. І ми думали, взагалі, вірно, тільки багато чого не врахували... Це безнадійно, подумав він. Ніяких сил не вистачить, щоб вирвати їх із звичного кола турбот і уявлень". У цьому разі маєш справу "з горою традицій, правил стадності, свячених віками... доступних будь-якому тупаку, правил, котрі звільняють від необхідності думати і цікавитись".

А події насуваються і їх не зупинити. Вага Колесо — ватажок злочинного світу, таємно вступає у змову з керівником державної служби безпеки Ребою. І Румата розумів, що наступив якісно новий момент у розвитку подій: "Він повинен чути розмову двох павуків", і йому вдалося це зробити. "Павуки домовились", і результатом цієї змови став державний переворот, повалення королівської влади, отруєння короля, а потім — масове знищення "сірих" штурмовиків і обивателів. Жорстокий Реба для зміцнення свого "авторитету" стає єпископом і робить свої зlodіяння вже від імені церкви. Несподівано для земних пришельців і спостерігачів, озброєних "надійними" знаннями, історія королівства Аркарського пішла непередбачуваним шляхом. Ніхто не чекав політичного "перевтілення" поліцей-міністра в єпископа, надання Ребою своєму режиму церковно-релігійного забарвлення: озброєні ченці замінили "сірих" штурмовиків.

Якщо подієвою кульмінацію повісті є державний переворот у королівстві Арканарським, то духовна кульмінація — це дискусія Румати з Ребою (керівником нового режиму), Будахом (врятованим королівським лікарем) і Аратою (вождем народних повстань). У всіх трьох епізодах співбесідники Румати здогадуються, що

Румата — "не звідси", істота не цього світу. Для Реби Румата або сам диявол, що вміє виготовляти монети із золота неймовірної чистоти, або, у крайньому разі, — з найближчого оточення диявола. Для Будаха Румата — людина, але таких здібностей і можливостей, котрі неможливі на планеті Арканарі. Арата вважає Румату одним з богів, але богом дивним, котрий міг би допомогти його військам страшною зброєю, але ця зброя настільки жахлива, що її бояться навіть боги. Тим більше, що вона може потрапити в руки безчесних і жорстоких правителів.

Бойовики Реби штурмують дім Румати, і дві арбакетні стріли на смерть вражають Кіру — кохану Румати. Милосердний Румата з планети Земля за п'ять років у Арканарському королівстві пережив сто двадцять шість дуелей — і жодного вбитого. Після вбивства коханої Румата "став чекати, коли впадуть двері" під ударами вбивць. І "бог" добра і світла, благородний дон Румата Есторський, став людиною з мечем в руках і перегородив дорогу злу. Бо для нього ні в якому разі недопустимо експериментувати життям людей.

В епілозі ми дізнаємося, що Румата був врятований екіпажем патрульного дирижабля землян і доставлений на Базу. А тепер він уже на Землі. Друзі дитинства, Пашка і Анка, через багато років знову у лісі своїх дитячих ігор, про які вже оповідалось у пролозі. Вони йдуть на зустріч зі своїм давнім товаришем Антоном. Це йому належало стати доном Руматою на далекій зловісній планеті в Арканарському королівстві. Вони бачать будиночок з лужком — притулок втомленої душі Антона-Румати. Видно, що багато чого порушено у душі Румати пережитим на Арканарі. Анка, "не дихаючи дивилась, як через галяву до них іде Антон — величезний, широкий, з світлим, але засмаглим обличчям. Нічого у ньому не змінилось, він завжди був трохи похмурий. Вона пішла йому назустріч ... Він простягнув до неї величезні руки. Вона несміливо потягнулась до нього і тут же — відсахнулась. На пальцях у нього... Але це була не кров — просто сік суниці".

Вражаюча сила мистецтва Стругацьких дозволяє нам збагнути глибинну реальність фантастичного світу, вчить нас вдивлятись у наше земне життя і розуміти його приховані, потаємні імпульси, робить нас мудрішими, чистішими і добрішими.